

GÁLL ERNŐ

A román nemzeti ideológia - tegnap és ma

Talál az a megállapítás, hogy a kétségtelenül zseniális Jorga fogalmazta meg *a román nacionalizmus klasszikus ideológiáját*;¹ amelynek - magyar-ellenességet is gerjesztő - kisugárzása a két világháború közötti korszakban meghatározó jelentőségű volt. Felfogásában Erdély szinte kizárólagosan a románokat illeti meg, ő a székelyeket elmagyarosított románoknak minősítette, és a beolvasztás, az elrománosítás új, hatékony állami eszközeinek a bevetését sürgette. Jorga azonban képlékeny, belső ellentmondásokkal telített írástudóként nemegyszer a román-magyar közeledés, a kölcsönös jobb megértés és kulturális együttműködés mellett szállt síkra. Állást foglalt a nemzetek közötti gyűlölködés ellen. 1932-ben a román-magyar viszonyról a következőket írta: „Egy idő óta az értelmiség körében is egyre erőteljesebb kölcsönös érdeklődés bontakozik ki egymás kultúrája iránt, amely a nyelvi különbség ellenére gyakorta hasonló lelkületet hordoz. (...) Kijózanodni az ellenségeskedés tegnapi részeg bódulatából: .e két nemzetnek, amely az egész világ érdekében nem szabad hogy elpusztítsa egymást, oly kötelessége, amelyre nemcsak az emberség szólítja, hanem tulajdon megmaradása is.”² Jorga kívánsága volt, hogy ez a szöveg magyarul is napvilágot lásson. Az első fordítás 1940-ben jelent meg, abban az évben, amelyben Jorgát a vasgárdisták meggyilkolták.

Jorgának a magyarokhoz való viszonyulásában észlelhető ellentmondásossága, „következetlensége”, Octavian Gogánál, a román nacionalista ideológia másik nagy hatású megszólaltatójánál is tetten érhető. (Egyébként *a Luceafărul* című folyóirat, amely Goga számára is fórumot biztosított, igen közel állt a Jorga szerkesztette *Sămănătorulhoz*.) Goga, akinek Adyval kialakított baráti kapcsolatait a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldására irányuló - egy ideig - egymáshoz közelálló felfogásuk alapozta meg, szintén az intranzigens, magyarellenes nacionalizmus apostola lett. Igaz, a korabeli magyar vezető körök is mindent megtettek, hogy a Lex Apponyi-hoz hasonló törvényekkel, s a „keménykezű” nemzetiségi politika olyanszerű megalapozásával, mint amilyent Bánffy Dezsőnél, Grünwald Bélánál vagy Beksics Gusztávnál³ találhattunk, a román értelmiségnek a magyarsággal való szembe fordítását siettesék.

Az ezeréves történelmi jogra, az ugyancsak évezredek államszervezői teljesítményre, a kulturális fölényre való állandó hivatkozásaikkal, főként pedig a társadalmi-nemzeti előjogaik mindenre elszánt védelmezésével csak azt a román irredentizmust igazolták, amely Octavian Gogában, *Az ember tragédiájának* fordítójában oly hatékony szószólóra talált. Ezt bizonyítja a kolozsvári diákság előtt tartott előadása is. Az 1923-ban elmondott - antiszemita felhangú - beszédében Goga a következőképpen elevenítette fel az első világháború előtt Pesten tanuló diákság gondolat- és érzésvilágát: „Hideg és szürke falai alatt (az egyetemről van szó) érlelődött négy éven át az én lázadásom. Nagyon jól emlékszem akkori háborgásainkra. Az erdélyi falvak árnyékából kiszakított háromszáz román diák az ellenséges metropolisban, a molochnak prédául odavetve. Megalázó, keserű tanulságokkal terhes történet ez. Mintha most is látnám azokat a fiúkat, amint tanácstalanul, paraszti féltékenységgel botorkálnak az idegen forgatagban. Felkavart cseppek voltunk egy olyan tengerben, mely meg akart bennünket semmisíteni, mi voltunk a létében fenyegetett romanizmus megfigyelőposztjai és előőrsei. Nagy hozzáértéssel megszerkesztett, hatalmas gépezet dolgozott megsemmisítésünkön. Az elnyomók pedagógiája a magyar kultúra janicsárjaivá akart tenni minket. (...) Azóta sokszor feltettem magamnak a kérdést: milyen vallásnak is áldoztunk mi, hogy a

lelkünk ennyire érintetlen maradt, ennyire ellenállónak bizonyult a minden irányból felénk áradó méreggel szemben? (...) Ez, uraim nem más, mint a nemzeti eszme, a nemzet sajátos értékeibe vetett *fanatikus hit*.⁴ (A mi kiemelésünk.)

Ezek a Goga előadásából vett idézetek rendkívül sokatmondók. Sűrítetten foglalják össze - az egész román nemzeti ideológiában igen fontos összetevőt képviselő - erdélyi román értelmiségi nacionalizmust. Szélsőséges változatában - erről árulkodik Goga szövege is - ez a felfogás kifejezést adott az első generációs, faluról jött értelmiségiek frusztrációinak, a társadalmi és nemzeti megkülönböztetést elszenvedők - kisebbségi komplexusokból is fakadó - indulatainak, elfogultságainak. Megtalálható benne az ellenségkép kialakításának minden eszköze és fortélyja. A demagógiától sem teljesen mentes. A megtartó erőként méltatott *fanatizmus* pedig elsodorta Gogát-a Magyar Párttal megkötött „csucsai paktum” után (1923) - a román fasizmus egyik „alapító atyjával”, a féktelen antiszemita. A. C. Cuzával való szövetkezésbe. Az utóbbi egyébként ugyancsak a *Sămănătorul* berkeiben rajtol, de ott indult az a-szintén szélső jobbra tolódott- Aurel C. Popovoci is, aki még diákként fontos szerepet játszott a Memorandum-mozgalomban. Popovici közel állt Ferenc Ferdinánd trónörökös köreihez, s ez a kapcsolat inspirálhatta a „Nagy-Ausztria” federalizálására irányuló terv kidolgozásában, amelytől annak idején az erdélyi Román Nemzeti Párt vezetői (például Alexandru Vaida Voievod) sem álltak egészen távol. Ezzel szemben Jászi Oszkár valóban demokratikus javaslata a „keleti Svájcra” részükről csak merev elutasításba ütközött. Ezek a vezetők - az antanttal 1916-ban megkötött titkos megállapodás ismeretében, amely Erdélyt Romániának ígerte - egyre inkább feladták régebbi autonómiás elképzeléseiket, s a Romániához való csatlakozás álláspontjára helyezkedtek. *Ilyeténképp! Nagy-Románia eszménye a nemzeti ideológia alapértékévé vált.*

*

Nagy-Románia létrejöttével a nemzeti egység, a nemzeti állam eszméje, amely a román nemzeti ideológiában régóta jelen volt, megvalósult. Tény, hogy hosszú időn át ez a fejlemény irreálisnak számított⁵. Ám a központi hatalmak katonai vereségével, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával a vágyképből valóság lett. *Ezzel a történelmi fordulattal a nemzeti ideológiában az elért siker védelme és legitimálása nyomult előtérbe.*

Trianon ugyanis nem csupán a román nemzeti aspirációk beteljesülését jelentette. A diadal roppant gondokkal járt együtt. A megnagyobbodott Románia vezetőinek a ténnyel kellett szembesülniük, hogy a hatalmas területekkel milliós nagyságrendű más nemzetekhez tartozók is az új állam keretei közé kerültek. E felismerés - mondhatni - traumatizáló hatású is volt, ami az 1918 utáni eufóriával ötvöződött egybe.

A területközpontú szemlélet új indítékokkal gyarapodott, s a régebbi - a közösség létehez, fennmaradásához fűződő - félelmek most újabb tápot kaptak. Az új határok biztonsága miatti aggodalom nemegyszer neurotizáló következményekkel járt az ország bel- és külpolitikájában. Kívülről a „Szent István”-i Magyarország szétesésébe belenyugodni képtelen magyar kormányok revizionizmusa fenyegetett, bent pedig - az egyébként inkább lojalításra hajló - magyar és más kisebbségi népcsoportok igényeit kellett (volna) kielégíteni.

Ehhez azonban hiányzott a politikai akarat. Az uralkodó vált *nemzetállami nacionalizmus*, amelyet főként a ókirályságbeli oligarchia hatalmát megtestesítő Brătianu-féle liberális párt képviselt, kezdettől fogva beolvasztó velleitású volt. Ez a párt a nemzetállamot csak hegemonikus jelleggel tudta elképzelni, az „egység” pedig számára a távlati egyneműsítés eufemisztikus megjelölésére szolgált. A megkésetten

létrejött román nemzetállam elsősorban a központosított, beolvasztó politikát folytató francia modellt kívánta meghonosítani. Ennek keretei a „*csak saját erőből*” jelige alatt gazdasági nacionalizmust is képviseltek.

A Gyulafehérvári Nyilatkozat szellemét és kitételeit nemcsak jogilag-politikailag, hanem ideológiailag is mellőzték, marginalizálták. A benne kinyilvánított önrendelkezési jogot csak egyoldalúan érvényesítették, s az a demokratizmus, amely bizonyos (tanügyi-egyházi) önkormányzattal ruházta volna fel a magyar s a szász kisebbséget, a nemzeti ideológiából egyre inkább kiszorult. Ezt a folyamatot tanúsítja Vasile Goldiș, az egyesülési nyilatkozat egyik szerzője koncepcióinak a sorsa is. Goldiș felfogásában jelen volt a demokratikus s a nemzeti célok közötti egység. A társadalmi haladás s a nemzeti emancipáció - szerinte - nem volt egymástól elválasztható, s feltehető, hogy a kisebbségeknek megígért jogokat nem írott malasztoknak szánta. Az ország társadalmopolitikai valósága azonban nem az ő felfogása, nem a wilsoni pontok szellemében alakult, s a kiábrándító tapasztalatok után, a húszas évek végén Goldiș fokozatosan visszavonult a politikai életből.

Nem kevésbé voltak konkludensek Jászi Oszkár tapasztalatai sem. Jászi az 1918-as aradi tárgyalások kudarca után sem mondott le a dunai összefogás előmozdításáról. Ápolta az immár államférfiakká vált régi nemzetiségi vezetőkkel még az Osztrák-Magyar Monarchia idejében kiépített jó kapcsolatait, járt Romániában is, ahol a *Revista Vremii* című lapban cikksorozatot (1923) közölt. Szívélyesen fogadták, ám a nemzetállami öncélúság eszmevilága nem fogadhatta be még a dunai népek - általa javasolt - kulturális ligájának a tervét sem.⁶ Ez az öncélúság akadályozta meg, hogy a három nemzet és három művelődés jó együttélését, termékenyítő kölcsönhatását sarkalló transzilvanizmus komolyabb visszhangot váltson ki a román köztudatban, s a kizárólagosság eluralkodó szelleme nem engedte meg, hogy a kulturális közeledésre, a „hídverések”-re irányuló nemes kezdeményezésekből valóban a kölcsönös megértést szolgáló állandó gyakorlat teljesejék ki.⁷

Mindig akadtak hiteles román írástudók (Costa Foru, Victor Efimiu, Lucian Blaga, Cezar Petrescu), akik pályájuk különböző szakaszaiban és eltérő mértékben késnek mutatkoztak a párbeszédre, s jelen volt a román művelődésben az a demokrata vonulat (Eugen Lovinescu, Mihail Ralea, Mihai Sadoveanu, Tudor Vianu és mások), amely ellenállást tanúsított az elhatalmasodó nacionalizmussal szemben. Ám a nemzeti türelmetlenséget, a fokozódó hegemónizmust szító irányzat - főként a harmincas évektől kezdve - már a román fasizmus uralomra kerülését készítette elő. A *Vasgárda* - a hitleri Németország hatékony támogatását is élvezve - állandóan erősödött, s ezt a folyamatot táplálták az olyanféle ideológiai-politikai törekvések, mint amilyen Alexandru Vaida Voievod „*numerus valahicus*”-t, tehát az élet összes területein román előjogokat követelő mozgalma volt. A *nemzeti ideológia mind egyértelműbben etnokratikussá vált*.

Eszmeileg ezt a menetet a *Gândirea* című folyóirat körül tömörülő entellektüelek támasztották alá. Hangadójuk Nichifor Crainic volt, aki - a Sămănătorul irányzatát is felidézve - az etnokratikus állam elméletét dolgozta ki.⁸ A *gândirizmus* azt az „új értelmű” román nacionalizmust képviselte, amely az itteni fasizmus ideológiai szálláscsinálója lett. Az irányzatához - rövidebb-hosszabb ideig - tartozó néhány nagy tehetségű írástudóra, gondolkodóra (Nae Ionescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica és mások) éppen ezért roppant felelősség nehezedik. Felelőségüket semmivel sem csökkent, hogy számos nézetük és tételük csak az Eminescu megalapozta hagyományt követte. *Ez a folytonosság viszont a román nemzeti ideológia megítélésében súlyosan esik a latba.*

A *Gândirea* gondolatvilágára mindenekelőtt az antiracionalizmus és főként az ortodoxizmus nyomta rá bélyegét, mégpedig totális igénnyel. Ez az erősen vallási átitatottságú görögkeleti egyháznak az élet minden vonatkozásában döntő beleszólást biztosít. Az ortodoxia s a görögkeleti egyház valóban nemzetalakító szerepe ebben az értelmezésben *fundamentalista* küldetéssé minősült át, s ugyancsak tetemes felelősséggel terhelte meg mindazokat, akik hirdették vagy felvállalták.

Az előbb említett folytonosság a *Gândirea*-csoportot a *Sămănătorul* irányzatával is összeköti. A közös nevezőt a tradicionalizmus, ama tiltakozás kínálta, amellyel a Nyugatot majmoló, gyökértelen politikai és közművelődési formákat elutasították. Az ortodoxiát világnézetnek tekintő gândirizmus központi helyet szánt a nemzetnek, és - mint jeleztük - eljutott az etnokratikus állam tételezéséig. Nichifor Crainic felfogásában ez a korporatív jellegű állam a *román nép hatalmi akarátának a kifejezője*.

Nyilvánvaló, hogy e hatalmi akarat hatókörében a kisebbségeknek csak a másod- és harmadrangú állampolgár státusa maradt, a zsidóságra pedig pogromok és a kitelepítés, a holocaust várt. A román fasizmus eszmei arzenáljához tartozó gândirizmusnak a napi politikai gyakorlatban jelentkező némely konzekvenciái a vasgárdisták terroruralmában s az antoneszkánus diktatúra idején mutatkoztak meg.

A *Sămănătorul* forrásvidékéről azonban nem csupán a xenofóbiát sugalmazó gândirizmus származott. Szintén ebből a szellemi milióból sarjadt ki

C. Rădulescu-Motru *romanizmusa*, és ez - noha mindkét irányzattal érintkezett - ama „civilizált” vagy „emberarcú” nacionalizmushoz tartozott, amellyel a párbeszéd elképzelhető s talán eredményes lett volna. A romanizmus 1936-ban egy új nemzeti ideológia igényével, egy „új szellemisség katekéziseként” lépett fel. A *Românismul* című könyvében C. Rădulescu-Motru summázta és újra fogalmazta régebbi - a *Junimea* és a *Sămănătorul* tárházából is merítő - nézeteit, majd megállapította, hogy a régi román nemzeti ideológia korszerűtlenné vált, továbbá nem követhető. A 19. századtól örökölt nacionalizmusnak adózott, és kölcsönvett nézeteket terjesztett. Az első világháború egyébként érzékeny csapást mért a múlt század eszmevilágára, s ily módon az új érvényesülését gátló több akadály már elhárult. Az új felfogás ama követelménynek kell hogy érvényt szerezzen, amely szerint minden nép a saját egyéniségét valósíthassa meg, és a saját történelmét, egyedi sorsát élhesse.

Európa korabeli hatalmi viszonyaival számolva, Rădulescu-Motru a romanizmusban jelölte meg a románság aspirációit hitelesen kifejező felfogást és politikát, de leszögezte, hogy ez a szellemisség és politika nem azonos a fasizmussal. Míg a gândirizmushoz közel álló Emil Cioran - a Rădulescu-Motru könyvével azonos évben, 1936-ban megjelent *Schimbaria la Față a României* című munkájában (gyermekkori szorongásokból, a magyar csendőrtől való félelem emlékéből is táplálkozó) magyarelles kirohanásokra ragadtatta magát, (később ezeket visszavonta) a romanizmus teoretikusa kategorikusan kijelentette, hogy felfogása semmi esetre sem sugall idegengyűlöletet⁹ Nichifor Crainic élesen támadta is a romanizmust, szerzőjét pedig antinacionalistának, keresztényellenesnek bélyegezte.

Az ország fasizálódása, a demokratikus erők megosztottsága, az elkövetett hibák (például a Maniu-féle nemzeti-parasztpárt 1937-es választási egyezsége a vasgárdával) egyre kilátástalanabbá tették a kisebbségek helyzetét. Az irántuk megnyilvánuló fokozódó türelmetlenség légkörében továbbra sem találtak többségi méltánylásra az olyan kezdeményezése, mint amilyen például egy kisebbségi etika kidolgozása volt. Azok a magyar gondolkodók és teológusok (Tavaszy Sándor, László Dezső, Imre Lajos), akik ezt az erkölcsant körvonalzták, a román művelődés ismeretét, a kölcsönös megbecsülést és együttműködést morális követelményként

írták elő. Persze, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Dimitrie Gusti vezette bukaresti szociológiai iskola támogatta az erdélyi magyar falukutatókat, s arról sem lehet megfeledkezni, hogy nacionalista, revizionista hatások a romániai magyar közéletben is jelentkeztek. A növekvő idegengyűlölet, a mind virulensebbé váló magyarellenesség feltételei között azonban a kisebbségi közvélemény egy részében tovább erősödött az az érzés, hogy a helyzet kezd tarthatatlanná válni. Erdély református püspöke, Makkai Sándor, aki a harmincas évek elején a régi birodalmi mentalitással való szakításra, önrevízióra s a kisebbségi létből kisajtolható értékek alkotására buzdított, 1937-ben kijelentette, hogy nem tudja „elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle *emberhez méltó* elrendezését, mert - mint írta - magát a kisebbségi „kategóriát” tartom *emberhez méltatlannak* és lelkileg lehetetlenné.”¹⁰

*

Az 1940 nyarán bekövetkezett drámai változások (Bessarábia, a dobrudzsai „kvadriláter” elvesztése s a második bécsi döntés) kataklizmaszerűen érték a román nemzeti ideológiát. Nagy-Románia - régi terjedelmével és népességével - megszűnt. Az ország 36 000 négyzetkilométerrel lett kisebb, lakóinak száma 6 millióval csökkent, s majdnem 3 millió román a határokon kívül került. Igaz, egyes megállapítások szerint, a liberalizmus a demokrácia bizonyos vívmányai alapján korszerűsödött, sok tekintetben biztató távlatok elé néző állam még 1938-ban alapjaiban rendült meg, s az ország-gyarápító nemzedék eszményei már akkor élettelennek váltak.¹¹ A román nemzettudat mély traumáját mégis elsősorban Észak-Erdély elcsatolása, Magyarországhoz való visszakerülése okozta. Az egységes nemzetállam eszméje rendkívül súlyos csapást szenvedett, ami nem kevésbé súlyos következményekkel járt. A térségünkben egyébként is endemikusan jelen lévő közösségi hisztériák most szinte gátlástalanul érvényesülhettek, a nemzeti léttel kapcsolatos lappangó félelmek, rémképek igazolást nyertek. A szinte görcsösen területközpontú szemlélet - mondhatni - egyeduralmukodóvá vált, s a vezetők döntéseit (például a háborúban való részvétel tekintetében) alapvetően megszabta. Konkrétabban: a hatalomra került vasgárda, majd Antonescu diktatúrája idején a nemzeti ideológia - az elvesztett területek visszaszerzésének jegyében is - a szélsőséges nacionalizmus, az antiszemitizmus, általában a Harmadik Birodalomból származó propaganda vonzásába került. (Természetesen létezett és izmosodott egy demokratikus, a Hitler-ellenes koalíció eszmeiségével rokonszenvező áramlat is.) Az Észak-Erdélyben maradt románságnak s főként az értelmiségnek - 22 év után - ismét a kisebbségi léttel, a hátrányos megkülönböztetésekkel kellett szembesülnie. Tudatát és lelkületét a sérelmek s - a két állam gyakorolta - kölcsönös retorziók következményei határozták meg. Hódított a reváns szelleme, s a múlté lett többségi előjogok utáni nosztalgiák hatása alatt a román közvélemény alig regisztrálhatta, hogy a transzilvanizmus képviselői (Kós Károly,¹² Asztalos István, Bözödi György), valamint a magyar antifasiszták továbbra is hitet tettek a békés együttélés, a kölcsönös megértés és megbékélés értékei mellett. Figyelmeztettek (sajnos, nem sok eredménnyel) a kisebbségi kérdés józan, méltányos kezelésének a parancsára.

A román nemzeti ideológia megszólaltatói sem éreztek késztetést arra, hogy - Romániában vagy a kisebbségi helyzetben - valamilyen mélyebb önvizsgálatot kezdeményezzenek. Igaz, Emil Cioran még a háború előtt szenvedélyesen ostromozta az általa vétkesnek, végzetesnek minősített nemzeti jellemet, ám a nagy megrázkódtatások nem indították el az önrevízió - oly szükséges és időszerű - folyamatát. Nem kezdődött meg a mítoszok lebontása, s a tragédiákból adódó tanulságok levonása helyett a bűnbakok keresése kapott tág teret. Az önreflexiót sok

esetben atrocitások hatására is) a régi ellenségképnek újabb taszító vonásokkal való kiegészítése pótolta.

*

A második világháború végét jelző párizsi békeszerződések Románia státusát a győztesek oldalán és Észak-Erdéllyel újból egyesítetten rögzítették. A megrendült nemzeti tudat kezdett magához térni, ám az 1918-as eufória nem ismétlődhetett meg. Igaz, újabb kisebbségvédelmi kötelezettségeket nem kellett vállalni, illetve kijátszani, ám elkerülhetetlenné vált annak a tudomásulvétele, hogy a Prut s a Dnyeszter között egy „moldován nemzet” léteire hivatkozó, a Szovjetunióhoz tartozó szövetségi köztársaság rendezkedett be. A nemzetköziség hivatalos ideológiájának égisze alatt a nemzet-államiság ázsiója csökkent, azok az irányzatok és nézetek pedig, amelyek a romániai fasizmus, illetve az Antonescu-féle parancsuralom eszmei igazolását szolgáltatták, anatómia alá estek, átmenetileg süllyesztőbe kerültek. Bizonyos mértékig előtérbe nyomultak viszont az addig lappangó, marginalizált hagyományok: a népek barátságát, a békés együttélést hirdető tradíciók, személyiségek: Bălcescu, Mocsáry és mások. Mintha a gyulafehérvári határozatok szelleméből is feltámadt volna valami: 1952-ben - rövid időre - létrejött (igaz, státútum nélkül) a Magyar Autonóm Tartomány.

A negyvenes évek második felében úgy tűnt, hogy a román nemzeti ideológiában a régi beolvasztó praktikákat ösztönző öncélúság és kizárólagosság visszaszorulóban lenne. A kisebbségek s köztük a magyarság állapota jövője biztatónak mutatkozott. Az ígéretes távlatokat a „szocialista tábor” szüntelen fejlődése és belső egységének erősödése látszott garantálni.

A „fordulat esztendeje”, a proletárdiktatúrát megvalósító népköztársaság, a totalitarizmus bevezetése azonban - egyelőre felszín alatt - az addigiakkal ellentétes tendenciákat hozott mozgásba. Elkezdődött (pontosabban fokozódott) a sztálinizmus román változata s a tegnapi nemzetállami nacionalizmus egymásra találása, egybefonódása. A közvetítők azok a régi iskolából származó - akadémikusok, írók voltak, akik - az új hatalom legitimációs igényeit hatékonyabban kielégítő, tömegalapját szélesítő nemzeti gondolatvilágot, hegemonizmust hordozták. A *nemzeti ideológia folytonossága (igaz, eleinte akadozva) helyreállt!*

Ehhez a folyamathoz tartozott - a nemzeti ideológiában a múltban oly nyomatékosan jelenlévő - ortodoxizmus, illetve a görögkeleti egyház helyzetének és szerepének ellentmondásos alakulása. Egyrészt az ateista, egyházellenes politika természetesen a hagyományos „román vallás”-t és intézményeit is igen súlyosan érintette, de ugyanakkor a görög katolicizmus erőszakos beolvasztásával erősítette is. A görögkeleti klérus hatványozott lojalitással s a szélsőséges irányban kibontakozó nemzeti kurzus támogatásával válaszolt - a Moszkvából kiindult - újraegyesítésre.

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti ideológiában helyreállított - már említett - folytonosság nem jelentette, nem is jelenthette a régi „klasszikus” román nacionalizmus irányzataihoz, tételeihez való egyszerű visszakanyarodást. A kiépülő pártállami rendszer - maga minden életterületen érvényesíthető, szinte korlátlan hatalmával - nem csupán addig elképzelhetetlen feltételeket teremtett a régi beolvasztó törekvések számára, hanem - saját kelléktárából merítve - maga is hozzájárult a feltámasztott ideológia új vonásainak kialakításához.

Az eszmék manipulációjának változatos módszerei és eszközei álltak rendelkezésére, s ezeknek maximális hatású bevetését a sajtó fölötti teljes monopólium s ugyancsak mindent figyelemmel kísérő átfogó cenzúra biztosította. Vizsgált területünkön például tág lehetőségeket nyitott a „nemzetköziség”, a „testvériség” stb. fogalmainak, értékeinek - többnyire - cinikus felhasználása, a velük

való manőverezés. A totális eszmei irányítás és ellenőrzés azt is megengedte, hogy bizonyos - a hatalom számára nem kívánatos - fogalmakat, fordulatokat, tételeket kiiktassanak, majd - ha szükségesnek mutatkozott- ismét bevezessenek. Így került például sor a „nemzeti kisebbség” fogalmának száműzésére s az „együtt élő nemzetiségek” fogalmának - vívmányként történt - bevezetésére, majd később (a nyolcvanas évek második felében) a hivatalos szövegekben megkísérelt mellőzésére. Voltak évek, amikor „tökéletesen megoldott nemzetiségi kérdésre” hivatkozva, az egész problémakör tabu alá került. Nem létezett sem a társadalompolitika, sem az ideológia viszonylatában.

A régi, főként magyarelles nacionalizmussal való „szörnyszövetség”-nek kedvezett a második bécsi döntés okozta - utóhatásaiban továbbra is érezhető - mély trauma, hiszen ez sokáig fogékony közeget hozott létre. Újból és újból felkorbácsolható szenvedélyeket, elfogultságokat, hisztériákat gerjesztett.

Biztos, hogy a különböző és gyakran eltérő intenzitású, tartalmú nacionalista manőverek fő belső indítékait a hatalmi érdekek, a nomenklatúrán belül lezajló vetélkedések nyújtották. Persze, érvényesült önmozgás is a nacionalista eszmék terén, s az értelmiségi megnyilvánulásokban - minden ellenőrzés dacára-szintén észlelhető volt némi spontaneitás. A döntő azonban az állampárt, a legfelsőbb vezetés, a főtítkár politikai akarata maradt.

E motivációk és tényezők közös, de külön-külön is nyomon követhető működését *paradigmatikusan* a Bolyai-egyetem megszüntetésének a menete példázza. Itt az eszmei indoklást és igazolást az erők egyesítése, s az ilyenképp elérhető nagyobb hatékonyság, az együtt tanuló magyar és román diákság s a közös tanszékeken együttműködő vegyes tanszemélyzet közötti jobb megértés, „testvériség” elősegítése kínálta. A valódi cél azonban - a régi nacionalista értelmiség kívánságának kielégítése mellett - az volt, hogy a magasan képzett értelmiség utánpótlásának akadályozásával a magyar önazonosság megőrzésére érzékeny csapást mérjenek. A legitimitást az is szolgálta, hogy - az egyetem mintájára - szorgalmazott közös intézmények általános bevezetése ellen tiltakozókra a szeparatizmus, az elszigetelődés bélyegét lehessen rásütni. (Ez mindmáig úzussá vált.)

A hagyományos nacionalizmus politikai felhasználását segítette elő a nemzeti sajátosságoknak és értékeknek bizonyos fokú - egyébként teljesen jogos - rehabilitása a XX. kongresszus után. A demokratikus és az antidemokratikus nemzeti törekvések közötti határvonalat illékonysága, az utóbbiak már jelzett virulenciája azonban megkönnyítette, hogy olyan irányzatok, nézetek is zöld fényt kapjanak, amelyek etnocentrizmust, idegenellenességet sugalltak. Az egész folyamat a nacionalista velleitásokat addig kénytelen-kelletlen véka alá rejtő, az „új vonal” alapján azonban már nyíltabban fellépő értelmiségi csoportokat bátorította.

Félreérthetetlenül jelentkezett a tendencia elsősorban a történészek esetében, akiknek az a körülmény is kedvezett, hogy *a pártállamilag felkarolt és hangszerelt nemzeti ideológia alapvetően történelmi fogantatású volt.* A közélet „történelmesítése” már Gheorghiu-Dej uralmának utolsó szakaszában, a Szovjetuniótól való eltávolodásnak, a román „függetlenség” elérésének az idején megkezdődött. A historicizmus ebben az összefüggésben szovjet- és oroszellenes kicsengéssel - mindenekelőtt 1948 után „betiltott” számos értéknek és történelmi személyiségnek eredeti jelentésében történő bemutatását, a latinitás nyomtatékosítását jelentette. A szláv hatások addig erőltetett kiemelésének a megszüntetését hozta magával.¹³ Mindez elkerülhetetlen, egészséges fejleménynek tekinthető, s az is tény,

hogy a széles közvéleményben egyetértést váltott ki. A „nemzeti kommunizmust” látszott igazolni.

A Ceaușescu-érában a folyamat - az átmeneti „liberalizálódás” s a nemzetiségeknek tett néhány engedmény után - a személyi kultusz beteges és nevetséges megnyilvánulásával fonódott össze. A nemzeti türelmetlenség s az ellenségképek fogalmazása mindannyiszor az eszkaláció újabb fokára jutott, maikor a hatalomnak nehézségei támadtak, s a bajokról el akarta terelni a figyelmet. A jeles román történész, Andrei Pippidi e szakaszcól a következöket írta: „Ceaușescu idején kidolgoztak egy képet egy olyan monolitikus társadalomról, amelyben a nép és a bojárok szoros egységbe tömörültek a szeretett vezér körül, lett légyen az egy dákirály vagy egy középkori fejedelem (...) A múlt áttevezésétől eljutottak a hagyományos mítoszok eltulajdonításához is. A párt eredete egybemosódott a nemzet eredetével. A pártmúzeum bejáratát Decebal és Traianus örizték. A hadtörténeti múzeumot, amely a legutóbbi évtizedben a történelem-hamisítás legfontosabb mőhelye volt - a Legfőbb Hadúr testvéreinek felügyelete alatt - groteszk látványosságot nyújtó lovas és gyalogos vajdák szobrai vették körül”.¹⁴

A tárgyilagosság, a tények tisztelete azonban arra kötelez, hogy rámutassunk: az 1971-ben meghirdetett „mini kultúrforradalom”, amely a szellemi „gleichschaltással” együtt nyilván a romániai magyar kultúra elsorvasztását is tervbe vette, hiszen vele egy időben a homogenizálás célja is megfogalmazást nyert, csak késéssel került gyakorlati alkalmazásra. Paradoxális jelenségként, a hetvenes évek zömmel “xjó” évek voltak, és mővelődésünk-bizonyos szellemi-erkölcsi ellenállásnak is köszönhetően-több területen ígéretesen fejlődött.

A másik kiváló, sajnos fiatalon elhunyt történész, Vlad Georgescutól találóan „történelmi nacionalizmus”-nak nevezett¹⁵ hivatalos kurzus azonban elsősorban a magyar kisebbség és mővelődése ellen irányult. Kampányai a hetvenes évek végén, de főként a nyolcvanas évek elején mind gyakoribbá és támadóbbá váltak. A hatalom - nehezen leplezhető - támogatását élvezték azok a lapok, kiadók és szerzők, amelyek s akik a magyar-ellenességre, általában a xenofóbiára szakosodtak. Ezek között voltak található Eugén Barbu és a *Săptămâna* (A hét) című hetilapja, a sokáig udvari költőnek számított Adrian Păunescu és Corneliu Vadim Tudor, aki mindmáig a magyarellenesség s az antiszemitizmus zabolátlan hirdetője. Mecénásra is találtak annak a C. Drăgan nevű - Olaszországban élő - milliomosnak a személyében, akinek vasgárdista múltja és beállítottsága közismert.

Ami a homogenizálás fogalmát és jelentését illeti, először Ceaușescunak az 1972-es országos pártkonferencián tartott beszédében bukkant elő. „Tekintettel arra - mondotta -, hogy Romániában vannak együtt élő nemzetiségek, nyilvánvaló, hogy a szocialista nemzet fejlődésnek feltételei között hosszú időn át megmaradnak a nemzetiségek sajátos vonásai is. De ugyan-akkor figyelembe kell vegyük a közeledés létező történelmi folyamatát, amely a jövőben még inkább kihangsúlyozódik. Ezzel kapcsolatban szüntelenül szem előtt kell tartanunk annak a szükségességét, hogy rendületlenül tevékenykedjünk minden dolgozó teljes jogegyenlőségének biztosításáért, nemzetiségre való tekintet nélkül, hogy az egységes kommunista rendszer felépítésének útján megvalósuljon mind szociális, mind nemzeti jegyeit illetően a társadalom egyre teljesebb homogenizálódása.”¹⁶

Láthatjuk, a szövegekörnyezet a törekvés álcázását, elrejtését szolgálja, hiszen még bizonyos nemzetiségi sajátosságok megőrzéséről, kölcsönös közeledésről, társadalmi és nemzeti egyneműsítéséről esik benne szó. Az osztály nélküli kommunista társadalom eszméjével is összecseng. Azonnali sokkoló hatását pedig ama körülmény csökkenthette, hogy a Sztálin bűneit leleplező Hruscsov szintén az „egységes szovjet

nép" megteremtésének utópiáját tűzte ki célul. Erre utalt az egységes „román szocialista nemzet” jelszava is. A benne jelentkező szándék, az ország soknemzetiségű összetételének megváltoztatása, illetve felszámolása, az elnemzetlenítés maga is több szakaszban egyre radikálisabb intézkedések révén került át a gyakorlatba.

A nyolcvanas évekkel s főként Ceaușescu mangáliei beszédével (1983), amely a kultúra területén is zsarnoki intézkedéseket jelentett be, a folyamat felgyorsult. Egymás után jutottak nyomdafestékekhez nyílt és durva magyar-ellenességet terjesztő tanulmányok, könyvek. Az idegengyűlölet légkörének megteremtésében jelzés értékűnek tekinthető Eminescu egész politikai publicisztikáját összefoglaló kötetnek-megfelelő, kritikai értelmezés nélküli - kiadása. A magyarelles hangulat fokozásában új szakaszt nyitott Ion Lăncrăjan pamfletje, amely a magyarságról kialakított ellenségképet már-már pogromkeltő vonásokkal egészítette ki. Felelevenítette az 1940- 1944 közötti szakaszban - sajnálatos módon - elkövetett románellenes atrocitásokat, ám a korabeli hatóságok hatalmi visszaéléseiért az egész magyarságot tette felelőssé. Revizionizmussal vádolta a Kádár-rendszert, s a magyarsággal szembeni gyűlölködést a ormán felsőbbrendűség hirdetésével köti össze. Túlzás nélkül állítható, hogy Lăncrăjan tudat- és lélek-mérgező munkája - a román újnacionalizmus valóságos enciklopédiája - a Ceaușescu-féle zsarnokuralom fasizálódását bizonyította.

A Lăncrăjan pamfletjében jelentkező etnokratikus fölénytudat létrehozott egy, a kultúra számos területén megnyilvánuló román elsőbbséget bizonygató irányzatot is. A „protokronisták” szélsőséges formában fejezték ki a - feltehetően kompenzatorikus jellegű - törekvést, hogy ne csak a román művelődés ősi eredetiségét emeljék ki, hanem egyúttal azt is kimutassák, hogy a számos alkotás sok nyugati értéket megelőzve jött létre. A protokronizmus szószólói - pártállami támogatással - igen agresszívan léptek fel, és külföldi megfigyelők szerint a Ceaușescu-féle egyszemélyi diktatúrában eluralkodott nemzeti ideológiai rohamcsapatát alkották. A rendszerenkívül dinamikus ideológiai képviselői voltak.¹⁷

Az egyneműsítést alátámasztó történelmi nacionalizmus fő hadjáratát a Magyar Akadémia kiadásában megjelent *Erdély története* című háromkötetes mű ellen intézte. Cikkek, bírálatok, vitairatok sorozatban támadták a magyarországi történészek készítette szintézist,¹⁸ amelyet történelem-hamisítással, irredentizmussal, revizionizmussal stb. vádoltak. Már idézett írásában Andrei Pippidi így vélekedett erről a kampányról: „Nem tudom, hogy az 1987-ben Budapesten publikált *Erdély rövid története* hozzájárul-e a Kárpát-medence korai középkori történelmi tényeinek feltárásához, de arról meg vagyok győződve, hogy a bukaresti sajtó támadó reagálása semmiképpen sem ezt a célt tűzte ki maga elé, s nem is volt alkalmas erre. Ahhoz, hogy kritikusan elemezzük ezeket a kérdéseket, új tényekre és új hozzáállásra van szükség.”¹⁹ A sorozatosan közölt magyarelles cikkek egy része a magyarországi, pontosabban az észak-erdélyi zsidóságnak a náci haláltáborokban történt elpusztítását elevenítette fel, de a szerzők a román holocaustról mélyen hallgattak, vagy azt minimalizálták. A „magyar barbarizmus” új változatának a megbélyegzése ama fölénytudat hangsúlyos kifejezésével társult, amely a románságot egyetemlegesen és egyértelműen türelmes, békés, a másságot elfogadó népnek tünteti fel. (Ennek az eszményített önképnek napjainkban is nagy az ázsiója.)

*

A Ceaușescu-féle totalitarizmus összeomlásával indokoltnak tűnt az a remény és várakozás, hogy a zsarnokkal együtt az egyneműsítő politikáját igazoló ideológia is sírba száll. Sajnos, nem így történt. Az államvallásként hirdetett, de már hosszú idő

óta csak hivatkozási eszmerendszerként, álcázásként használt marxizmus-leninizmus csődjével keletkezett ideológiai légüres térbe - az egész térségünkhöz hasonlóan - itt a sovinizmus hatolt be. Nem a román nemzeti ideológiában-peremlétre kárhoztatott-demokratikus, a másság iránt türelmet tanúsító nézetek nyomultak végre előtérbe, hanem a kizárólagosságot megjelenítő koncepciók és erők kezdtek mind támadóbban garázdálkodni.

Egyrészt gyorsan létrejött a folytonosság a nyolcvanas években - hatalmas támogatott történelmi nacionalizmussal -, amelynek képviselői most már gátlástalanul meríthettek az 1944 előtti magyarellenességet és antiszemitizmust terjesztő felfogásokból. Másrészt - akárcsak a régió, de Európa több országában is - felütötte fejét az újfasizmus, amely - hagyományszerűen - szintén heveny idegengyűlöletet áraszt. A sajtószabadság feltételei között akadály nélkül láthatnak napvilágot a magyarságot - évszázadokra visszamenően - más népek elnyomásával, elnemzetietlenítéssel, bajbakeveréssel vádoló cikkek és brosrák. Állandó offenzívában van a nemzeti elfogultságot és kirekesztést gerjesztő populizmus, ez a jobb- és baloldali szélsőségeket közös nevezőre hozó irányzat.

Történelmi tapasztalatok tanúsítják, hogy az eszmék síkján előkészített és igazolt hátrányos megkülönböztetés s a gyakorlati alkalmazás között nincs semmilyen kínai fal. Az etnikai tisztogatásra való uszítás - láthatjuk Boszniában - etnocídiumba torkollik. Ezek nem járható utak. Most talán - az európai integráció távlatában - még van esély arra, hogy a sok félreértés és tragikus konfliktus után, a román és magyar nemzeti ideológiák között, az önrevíziók menetében valamilyen párbeszéd alakuljon ki. A történelmi kompromisszumban az idők parancsát felismernünk: egymásra vagyunk utalva.

Jegyzetek

- ¹ Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest 1948. 250.
- ² Nicolae Jorga: *Contra dușmăniei dintre nații, României și ungurii*, Budapest 1992.
- ³ Beksics Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon* Budapest 1985.
- ⁴ Octavian Goga: *Ideea națională*. In: *Precursori* București 1989. 48-9.
- ⁵ Vlad Georgescu: *Istoria românilor*. București 1992. 128.
- ⁶ Balázs Sándor: Jászi Oszkár és a Revista Vremii. *Századok* 1985. 5-6.
- ⁷ Dávid Gyula: Váradi hídverés - 1935. In: *Találkozások*. Kolozsvár-Napoca 1976. 199-207.
- ⁸ Nichifor Crainic: *Programul stalului etnocratic*, In: *Ortodoxie și etnografie*. București 1940.
- ⁹ Rădulescu-Motru, C.: *Românismul*. București 1939. 130-131.
- ¹⁰ Makkai Sándor: *Nem lehet*. In: *Nem lehet*. Budapest 1989. 107-108.
- ¹¹ Vlad Georgescu: i. m. 222.
- ¹² Benkő Samu: Kós Károly és az alku erkölcsse. *Valóság* 1993. 12.
- ¹³ Vlag Georgescu: i. m. 271.
- ¹⁴ Andrei Pippidi: A múlt mítoszai. *Hitel* 1993. 1.
- ¹⁵ Vlad Georgescu: i. m. 292.
- ¹⁶ Ceaușescu N.: *Raport la conferința națională a PCR*. București 1972. 91-102.
- ¹⁷ Ion Lăncrănjan: *Cuvânt despre Transilvania*. București 1982.
- ¹⁸ Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyről*. Párizs 1989. 181-183.
- ¹⁹ Andrei Pippidi: i. m. 44.

ERNŐ GÁLL

THE ROMANIAN NATIONAL IDEOLOGY YESTERDAY AND TODAY

On the basis of a survey of the role and variants of Romanian nationalism rooted in Transylvania and using Transylvania as its main argument, the author analyses the 20th century history of modern Romanian national ideology. Although in different

periods of their careers the leading Romanian intellectuals (Iorga, Octavian Goga, Costa Foru, Lucian Blaga, Cezar Petrescu) were ready to enter into a dialogue with the Hungarians on the sources of conflicts between the two nations, in the inter-war period and the decades of communism the Romanian intellectual and political circles were predominated by national intolerance and hegemonism. The traumatic historical crises failed to prompt a profound self-examination in the Romanian thinkers: The national myths remained intact, the old images of the enemy were revived instead of a critical soul-searching. The continuity of the national ideology was uninterrupted after the Second World War, although the abolition of the Greek Catholic Church of Transylvania and the Romanian peculiarities of the one-party state caused a brief break. Ceausescu's over dimensioned Daco-roman cult resulted in a sort of historical nationalism, but nationalism against the minorities was also intensified. The nationalistic current of the Romanian national ideology has been further enhanced by the spread of demagogic populism after the political turn of 1989.